

Luther krisztocentrikus bibliaértelmezése

1. Krisztocentrikus hermeneutika: az evangélium mint „szótörténet”

A Luther-kutatás kimutatta, hogy Luther hermeneutikája révén vált reformátorrá. Noha nagy történelmi teljesítménye a reformáció, mégis elsősorban *doctor*, a wittenbergi egyetem teológia professzora, bibliai egzégéta volt. Luther korántsem volt rendszeres gondolkodó, Heinrich Bornkamm szerint egy modern teológiai fakultáson minden bizonnyal az ószövetségi egzégézis professzora volna.¹

Luther újra felfedezése a hermeneutika számára Gerhard Ebeling nevéhez fűződik, aki Luther munkásságát „nyelveseménynek” tekintette (*Luther als Sprachereignis*), ami azt jelenti, hogy Luther legfőbb szándéka Isten szavának tökéletes megjelenítése, a bibliai szövegek helyes értelmezése, Isten kinyilatkoztatásának feltárása volt.² Ebeling már doktori disszertációját Luther hermeneutikájáról írta 1942-ben.³

Az Új hermeneutika (Ebeling, Fuchs) képviselőinél ugyanakkor Luther és Bultmann mellett Karl Barth hatását is felfedezhetjük, aki szerint a hermeneutika Isten szavának hiteles megszólaltatása, hiszen Isten ígéje természeténél fogva igényli azt, hogy hirdessék, azaz proklamálják. Ebeling tudatosan vállalja a protestáns hagyományt, s Lutherhez is azért fordul kitüntetett figyelemmel, mert Luther Isten ígéje megszólaltatásának, érvényesítésének volt nagy mestere. Ebeling Lutherben így az Új hermeneutika előfutárát látja, hiszen Luther is azt vallotta, hogy a Szentlélek a nyelven keresztül szólít meg bennünket: a nyelv az a hüvely, amelyik hordozza a Lélek kardját, az a doboz, amelyik elrejt a drágakövet, az a pohár, ami tartalmazza az italt.

Ebeling szerint Luther „hermeneutikai forradalma” az volt, hogy a jelekről és a szignifikációról alkotott középkori nézetekkel szemben felismerte a „szóesemény”-ben manifesztálódó nyelv jelentőségét, ezért fő célja

„nem Isten verbális leírása volt, hanem hogy feltárja az embernek Isten előtti létezését... Isten ember feletti ítéletének kinyilatkoztatását (...). Az emberi nyelven megalkotott szóesemény Istennek az emberrel való kommunikációja legalkalmasabb formája... a szó képes megvilágítani, világosságot előidézni, életet adni. A hermeneutikai feladat csak abban állhat, hogy a szóesemény szolgálatának szenteljék magukat oly módon, hogy a szó igazán szavá váljon, és hogy az erejének teljességében, tiszta szóként jelenjen meg.”⁴

¹ Heinrich Bornkamm, *Luther und das Alte Testament* (Tübingen, 1948), idézi Jaroslav Pelikan, *Luther the Expositor. Luther's Works. Companion Volume* (Saint Louis: Concordia, 1959), 46. old.

² In: Gerhard Ebeling, *Luther. Bevezetés a reformátor gondolkodásába*. Budapest, Magyarországi Luther Szövetség, 1997.

³ Gerhard Ebeling, *Evangelische Evangelienauslegung. Eine Untersuchung zu Luthers Hermeneutik*. München: Kaisers Verlag, 1942, Darmstadt: Wissenschaftliche Buchgesellschaft, 1962.

⁴ Ebeling (1964), 44-45. old.

Luther már az 1522-es „Mi az evangélium?” (*Eyn kleyn unternicht, was man ynn den Evangelijis suchen und gewarten soll*) című írásában elutasítja azt a középkori, többek között Jeromosra jellemző felfogást, hogy az evangéliumot törvénykönyvnek tekintsük, amely Krisztus tetteit példaképpen állítja elénk. Az evangéliumot nem csak „négy evangélium” jegyzi fel, hanem Pál és Péter levelei is. Az evangélium valójában történet, mint írja:

„nem más ez, mint egy krónika, történet, elbeszélés Krisztusról, hogy ki ő, mit tett, mit mondott és mi történt vele... Az evangélium legrövidebb megfogalmazása ugyanis ez: Krisztus Isten Fia, értünk emberré lett, meghalt és feltámadt, a mindenség ura lett... Ahogy tehát Krisztus is csak egy van, úgy evangélium sem lehet több. Mivel Pál és Péter sem tesznek mást, mint hogy Krisztust tanítják az említett módon, ezért leveleik sem nevezhetők másnak mint evangéliumnak.”⁵

Ugyanez a gondolat fogalmazódik meg a szintén 1522-es „Előszó az Újtestamentumhoz” című írásában: nem „négy”, hanem csak „egy” evangélium létezik: „egyetlen Evangélium van; aminthogy az Újtestamentum egyetlen könyv, és egy a hit és egy az ígéretet adó Isten.” Az evangélium hangja már az Ószövetségben is hallatszik, például abban a pillanatban, amikor Dávid legyőzi a nagy Góliátot:

„Az Euangelion görög szó, és jó hírt, híradást, üzenetet jelent, amelyet ha eldalolunk, elbeszélünk, örvendezünk: amiképpen akkor történt, midőn Dávid legyőzte a nagy Góliátot, és jó hír, vigasztaló üzenet hallatszott, amely azt hirdette, hogy megveretett a szörnyű ellenség, és megszabadultak tőle, s hogy örvendezzenek és békeség legyen közöttük (...).

Ebből pedig kitetszik, hogy egyetlen Evangélium létezik, aminthogy egy Krisztus. Mert nem egyéb az Evangélium a Krisztusról, Isten és Dávid fiáról, az igaz Istenről és emberről való prédikációnál, mert Ő az, aki halálával és feltámadásával megváltott a bűntől, a haláltól és a pokoltól mindenkit, aki hisz Őbenne. Hosszú vagy rövid beszéd is lehet tehát az Evangélium, mert ki hosszan, ki pedig röviden írta meg azt. Hosszúra azok fogják, aki Krisztusnak sok cselekedetét és szavait elbeszéli, amiképpen a négy evangélista. Rövidre pedig azok, akik, mint Szent Péter és Szent Pál, Krisztus cselekedeteiről nem szólnak, hanem csak arról emlékeznek meg, hogyan győzte le halálával és feltámadásával a bűnöket, a halált és a poklot, hogy az Őbenne hívőknek kedvezzen.

Ügyelj tehát arra, hogy Krisztusból ne csinálj Mózes, sem pedig az Evangéliumból törvényt és tanító könyvet, ahogyan Szent Jeromos és mások előszói tették.”⁶

Közzismert, hogy Luther – a mai fundamentalista bibliaértelmezés számára bizonyára megbotránkoztató módon – nem a Szentírás hatvanhat könyvének teljes és egyforma érvényességét (plenáris inspirációját) vallotta, hanem a kánont bátran és szelektíven kezelte, s ezért beszélhetett külön az Újtestamentum „valódi és legékesebb könyveiről”. Számára János evangéliuma volt a főevangélium, Pál és

⁵ Luther Márton, *Mi az evangélium? A keresztények és Mózes*. Magyar Luther Füzetek 5. Magyarországi Luther Szövetség, 1995. 7-8. old.

⁶ Luther Márton, „Előszó az Újtestamentumhoz (1522)”, in: *Előszók a Szentírás könyveihez*. Magyar Luther Könyvek 2. Magyarországi Luther Szövetség, 1995. 122 és 124. old.

Péter levelei a „legjobbak”, mivel ezek Krisztust hirdetik, és nem cselekedeteit beszélik el, mint a szinoptikus evangéliumok. Ezért meri a Jakab-levél apostoliságát megkérdőjelezni, és azt „szalmával bélelt levélnek” nevezni.

Mindez legmarkánsabban Luthernek az 1522-es előszavában „Arról, melyek az Újtestamentum valódi és legékeesebb könyvei” című rövid írásában jut kifejezésre. Talán nem véletlen, hogy ez a túlságosan radikális megfogalmazás 1534 óta kimarad a Biblia kiadásaiából és az 1539-es Újtestamentum különkiadásából is hiányzik.

„Mindezek után már magad is igaz ítéletet és különbséget tehetsz a könyvek között, mert felismered legjavukat. János evangéliuma és Szent Pál levelei, legfőképpen a rómaiakhoz írt, és Szent Péter első levele e könyvek magja és veleje; ezért illő, hogy ezeket tartsuk legelőbbre, és minden keresztyénnek azt javalljuk, hogy legelőször és leggyakrabban ezeket forgassa, hogy a napenkénti olvasással olyan szükségessé váljanak, akár a mindennapi kenyér. (...) Mivel János evangéliuma Krisztusnak kevéssé cselekedetét, ám annál több prédikációját megírja, a három evangélista ellenben sok szót veszteget a cselekedetekre és keveset a beszédekre, János evangéliuma az egy, gyengéden szóló, igaz Főevangélium, amelyet a másik három előtt sok arasszal előbbre és magasabbra kell tartanunk. Amint Szent Pál és Péter levelei is jóval előbbre valóak Máté, Márk és Lukács evangéliumánál... Innét nézve Szent Jakab levele csak szalmával bélelt írás, mivelhogy az Evangélium természetéből semmit nem mutat.”⁷

Luther a Szentírást nem külső, formai tekintélyként tisztelte, hanem annak benső tartalmát, a meghirdetett, elmondott, megénekelt evangéliumot:

„Nem apostoli tanítás az, amelyik Krisztusról nem ejt szót, még ha Szent Péter vagy Szent Pál tanítand is. Ellenben mindaz, ami Krisztust hirdeti, apostoli tanítás, még ha Júdás, Annás, Pilátus, vagy Heródes szájából származnék is.”⁸

2. A Szentlélek szerepe a megértésben

Ha Luther bibliaértelmezésében az első szempontunk a krisztológia volt, sietve hozzá kell tennünk, hogy a pneumatológia szempontja is ugyanilyen fontos.

„A Szentírásban az a legfontosabb, hogy a betűt a lélektől meg tudjuk különböztetni, mivel ez teszi a teológust igazán teológussá. Az egyház pedig ezt a lelket egyedül a Szentlélektől kaphatja, nem pedig az emberi értelemről.”⁹

Luther nem választotta külön a betűt és a lelket, mintha a lelki értelem ontológiai magasságban helyezkedne el. A középkor a spirituális értelem hierarchikusan magasabb rendűnek tartotta a betű szerinti (szó szerinti) értelemnél. Luther elutasítja ezt a szemléletet, s azt vallja, hogy a betűben kell felfedeznünk a Lelket.

⁷ Luther Márton, „Arról, melyek az Újtestamentum valódi és legékeesebb könyvei (1522)”, In, *Előszók a Szentírás könyveihez*. Magyar Luther Könyvek 2. Magyarországi Luther Szövetség, 1995. 125-126. old.

⁸ Luther Márton, „Előszó Szent Jakab és Júdás leveleihez (1522)”, In, *Előszók a Szentírás könyveihez*. Magyar Luther Könyvek 2. Magyarországi Luther Szövetség, 1995., 158. old.

⁹ Idézi Gerhard Ebeling, *Luther. Bevezetés a reformátor gondolkodásába*. Magyar Luther Könyvek 6. Magyarországi Luther Szövetség, 1997. 73. old.

A Lélek a betűbe megy át, a betűnek azonban a maga részéről folyton lélekkel kell válnia. A betű és a lélek úgy viszonyul egymáshoz mint a törvény és az evangélium. „A betű nem jó szó, hanem a haragvó Isten törvénye. A lélek azonban jó szó, jó hír, evangélium, mivel a kegyelmet hirdeti.”¹⁰ Luther a „lelki megértés” és a Biblia „lelki értelme” elsőségekben hitt, de ennek már nincs köze az allegorikus értelemhez vagy a *quadrige* lelki értelméhez. Luthernek a lelki megértésről alkotott fogalma inkább annak felismerése volt, hogy az ember Isten kinyilatkoztatását *hitben* érti meg a Szentlélek segítségével. A lélek és a betű különállását csak az alázatosságban lehet kimutatni, mivel Isten is megalázta magát az emberi testben, egészen a kereszt botrányáig.

Luther nem győzi hangsúlyozni, hogy a megértésnek állandóan frissnek, azaz lelkinek, élőnek, jelenvalónak kell lennie. A tegnap még élő hitfelismeréseink mára már holt betűvé, törvénné válhatnak, amely már nem evangélium. Luther a 119. zsoltár 125. versének magyarázatában fejti ki, hogy a zsoltáros azért könyörög, hogy ne csak a betűt, hanem a lelket is megértse:

„Ha ugyanis valamit egyszer már megértettünk, fennáll a veszélye annak, hogy az lélekből ismét betűvé lesz, ha nem értjük meg és nem sajátítjuk el újra. Az Írás megértésében folyvást előbbre kell haladnunk. Ha a lélek betűvé is lesz, a betűnek újra lélekkel kell válnia. A megismerésnek mindig is a betű az első lépcsőfoka, ez az, ami a következőben lélekkel válik. ... Mert ami valaha elég volt a megértéshez, az most betű csupán. Amint már mondtuk, a betű korunkra igen kifinomulttá vált, az idők múlásában. Mert... minden lénynak, aki úton van, betű mindaz, amit a feledésnek maga mögött hagy, és lélek mindaz, ami felé tart. Mert minden, ami már a birtokunkban van, betű ahhoz képest, amit még meg kell szerezniünk... állandóan könyörögnünk kell a helyes megértésért, nehogy megrekedjünk a halálra vevő betűnél.”¹¹

A helyes bibliaértelmezés a Szentírás szövegében mindvégig Krisztust keresi, hozzá ragaszkodik, s a Szentlélek segítségével ismeri fel a mondanivalót. A Szentírás-értelmezés ezért elválaszthatatlan az imádkozástól: az *oratio-tentatio-meditatio* hármas követelményétől.

3. Luther és az Ószövetség

Bár korai zsoltárelőadásában Luther szerzetesként még mindig a négyes értelmet gyakorolta, azonban „1516-18 folyamán a négyes értelemről, az allegóriák túlzott használatáról, a glosszázás skolasztikus módszeréről és az arisztotelészi filozófia túlsúlyáról való lemondásként egy új hermeneutika jelei kezdtek megmutatkozni”.¹² Luther új hermeneutikája az „igére”, mint az Úr feltárlkozásának módjára, és a „hitre”, mint az ember egzisztenciális válaszára összpontosított.

Luther számára a literális értelem volt alapvetően az egyetlen értelem, azonban érdeklődését nem a *sensus literalis* határozta meg kizárólag, amint az Lyrai Miklós

¹⁰ Idézi, Gerhard Ebeling, *Luther. Bevezetés a reformátor gondolkodásába*. Magyar Luther Könyvek 6. Magyarországi Luther Szövetség, 1997. 73. old.

¹¹ Idézi Gerhard Ebeling, *Luther. Bevezetés a reformátor gondolkodásába*. Magyar Luther Könyvek 6. Magyarországi Luther Szövetség, 1997. 73-74. old.

¹² Gerhard Ebeling, „The New Hermeneutics and the Early Luther”, *Theology Today* 21 (1964) 36. old.

és a rabbinikus egzegézis esetében történt, hanem a *sensus literalis propheticus*, és ezért zsoltárértelmezése teljességgel krisztológiai.

James Samuel Preus szerint Luther számára a hermeneutikai választóvonal már nem az ószövetségi „betű és törvény”, valamint az újszövetségi „lélek és evangélium” között volt, hanem úgy találta, hogy ez a választóvonal már magában az Ószövetségben megvan! Felismerte, hogy az Ószövetség már a kezdetektől egyszerre tartalmaz ígéreteket és törvényeket. Luther valójában „helyreállította” Tyconius 3. szabályát, melyet Ágoston „Lélek és betű” címén módosított.¹³ Luther meg volt győződve, hogy Isten mindig is kezdeményezte a kapcsolatot az emberrel, mivel mindig is adott ígéreteket, amire az ember igenlő válasza a hitcselekedet. Ebben az értelemben beszélhetett a „hívó zsinagógáról”, mely Krisztusra tekint előre. És ebben az értelemben beszélhetett az Ószövetségről, mint a Krisztusról szóló nagy tanúságtételről. Ezért a hívőnek az Ószövetséget Krisztussal a szeme előtt kell olvasnia – „*was Christum treibet*”. A Szentírás szövege túlmutat önmagán, a benne, mint pólyában elrejtett Krisztusra utal. A nehéz szövegek is egyértelműen csak Krisztusban, a végső jelentettnben nyerik el értelmüket.

„ha egy olyan szöveggel van dolgom, amelyiknek kemény héja van, mint a diónak, és nem tudom feltörni, akkor a sziklához (Krisztushoz) vágom, és így megkapom a legédesebb magot.”

4. Két példa Luther krisztocentrikus értelmezésére

Az alábbiakban egy ó- és egy újszövetségi példával kívánjuk Luther krisztocentrikus értelmezését illusztrálni.

a) A 8. zsoltár magyarázata

Luther tehát a zsoltárokat is alapvetően krisztocentrikus szemlélettel olvasta. Őt mindvégig az, és csak az érdekelte, ami Krisztusra mutat („*was Christum treibet*”). A modern olvasó számára talán zavarba ejtő „eisegesis”-nek (ti. beleolvasásnak szerk.) tűnnek Luther olvasatai. Úgy is fogalmazhatunk, hogy modern történetkritikai bibliaértelmezés számára Luther értelmezése – botrány.

Am a „posztmodern olvasó” a modernitással szemben vallja, hogy az olvasó nem egyszerűen reprodukálja a jelentést, hanem produkálja, nem rekreálja, hanem kreálja, saját horizontja, azaz hite, meggyőződése alapján. A keresztyény olvasó ezért azt vallja, hogy nincs olvasás és megértés inspiráció, a Szentlélek ihletése nélkül. A bennünk lévő Szentlélek „érti” meg az Írásokat – mondta Luther maga többször is. A hitetlen, materialista olvasónak botrányként hat Luther olvasási módja, hiszen azt látja, hogy Luther „beleolvas” a szövegbe olyan dolgokat, amelyek nincsenek benne.

Az amerikai Luther-kutató Kenneth Hagen mutatott rá arra, hogy Luther kommentárjainak műfaja az „ennarratio”¹⁴. Luther nem a mai értelemben vett tudó-

mányos magyarázatot kíván nyújtani, hanem hitét, teológiáját akarta újra „elmondani”, írásmagyarázatának célja a nyilvánosság előtt folytatott élet-halál harc az evangélium ügyéért. Számára az írásmagyarázat is prédikáció volt és a prédikáció is írásmagyarázat.

Látszatra a 8. zsoltár csak az emberről szól, semmi köze Jézus Krisztushoz. Luther azonban a részhez az egész ismeretében közelít: az ő olvasatában ott van az egész Szentírás, az egyház, keresztyén hívő ember összes tapasztalata és ezért látja oly határozottan Krisztus szenvedését a 8. zsoltár soraiban. Számára a 8. zsoltár egy zenemű, pontosabban egy partitúra, amit ő, a hívő értelmező „előad”. Luther saját hitének, teológiájának hangszerén elmondja, előadja a művet. Ezért nemcsak, hogy nincs okunk megbotránkozni, hanem egyenesen csodálunk kell azt, ahogy ő a zsoltárok krisztocentrikus jelentését kibontja és előadja nekünk!

Rögtön a bevezetőben írja, hogy ez a gyönyörű zsoltár Krisztusról szóló dicsőséges prófécia, amelyben Dávid Krisztus személyét és királyságát mutatja be, s arról tanít, hogy kicsoda is valójában Krisztus. (LW 12,98) Dávid mindezt a Lélek által látja és mondja (LW 12,106)

Mily nagyszerű, írja Luther, hogy Isten a hatalmát a „gyermekek és a csecsemők szája által is építi” az ellenfeleivel szemben. A csecsemők a mindenkor gyengéket, elesetteket is jelenti. Miért nem küldi az Úr az ő angyalait, Gábrielt, Mihályt, hogy megsemmisítse az ellenfeleit? Azért, mert élvezetét leli abban, hogy kigúnyolja, megleckéztesse a felfuvalkodott szívű gonoszokat. Az ő hatalmát és erejét úgy mutatja meg, hogy megalázza magát, oly mélyre száll le, hogy emberré lesz, sőt még ennél is mélyebbre, hiszen a zsoltáros szavaival ezt mondja: „féreg vagyok én, nem ember”. Amíg a rókáknak van barlangjuk, addig az Emberfiának nincs hol lehajtania a fejét. Ily fizikai gyengeségben és szegénységben támad az ellenségre, s hagyja, hogy keresztre feszítsék és megöljék, de kereszthalálával lefegyverzi a fejedelemségeket és hatalmasságokat, s nyilvánosan megszégyeníti őket (Kol 2,15). De feltámad, felmegy a mennybe, s erejét a gyengék, a tanítványok, az apostolok által érvényesíti, akiket úgy küld ki a világba, mint a bárányokat a farkasok közé. Hát ezek a bárányok: a halászok és a vámszedők, a csecsszopók és a gyermekek, akik által tetszett Istennek, hogy dicsőíttessék az ő neve. Isten nem az okos római művelteket, hanem a lenézett, írástudatlan zsidókat választotta ki magának.

Amikor Luther a 8. zsoltár 5. verséhez ér el: „micsoda a halandó – mondom -, hogy törődsz vele, és ki az emberfia, hogy gondod van rá”, akkor egyértelműen a megfeszített Krisztusról beszél. Akit kigúnyoltak, leköpdöstek, megostoroztak, aki megalázta magát és akit mindenki lenézett, mert átkozott volt, mert féreg volt. Ez a megjelenési forma különösen is sértő, sokkoló hatású volt a zsidó emberek számára, akik abban hittek, hogy aki az Isten útját követi, annak jólét lesz a jutalma.

„Kevéssel tetted őt kisebb Istennél” – olvassuk a zsoltár 6. versében. Luther szerint Dávid itt Lélekben arról szól, hogy Krisztus elhagyatottsága mily iszonyatos lesz. Emberi szavakkal – írja Luther -, nem lehet leírni, hogy ez mit is jelent. Dávid itt nem Krisztus fizikai szenvedéseiről beszél, hanem az annál sokkal nagyobb és dicsőségesebb lelki szenvedésekről. „Kisebbsé tetted őt Istennél egy kis időre” – (a LXX-ban és Zsid 2,7-ben is a „brakhu” olvasható, ami azt jelenti: „rövid időre”). Vagyis egy időre az Atya el fogja hagyni az ő Fiát! A földön élő ember ennek a mélységét nem értheti meg. Ha az embernek nincs semmi problémája, jól megy

¹³ Preus, *op. cit.*, 260. old.

¹⁴ Kenneth Hagen, „The Testament of a Worm: Luther on Testament and Covenant”, In, *Consensus* 8 (1982) pp.12-20, „Luther on Atonement – Reconfigured. Dedicated to the Memory of Dr. Robert Preus”. In, *Concordia Theological Quarterly* 61 (1997), pp.251-266.

a dolga, akkor úgy érzi, Isten gondot visel róla. De amikor az Isten maszkot ölt, elrejtí önmagát, amikor hagyja, hogy az ördög azt tegye velünk, ami neki jól esik, akkor bizony bajok vannak.

Luther a Szentírással magyarázza a Szentírást, a *Scriptura sui ipsius interpres* értelmében, s így a 8. zsoltár 6. versét Luther Jób könyvének segítségével világítja meg. Az istenfélő Jóbnak jól megy a dolga, de a Sátán kikéri őt. És Isten kiszolgáltatja őt a Sátánnak, aki Jóbnak mindenét elveheti, csak „rá magára nem vethet kezet” (1,12). Megkezdődik Jób fokozatos elhagyása: amíg Isten a közelében van, addig a Sátán nem férhet hozzá, ám amint „kivonul” az Isten, a Sátán egyre jobban betölti az űrt. A következő menetben már a testét is „kikéri” az Úrtól, és iszonyatos szenvedésekkel sújtja. Ám életét nem veheti el. Jób azonban lelkileg éli át, hogy Isten és az angyalai elhagyták őt. De nemcsak Isten és az ő angyalai, hanem a felesége, a barátai is teljesen elhagyják, s ő átéli Isten haragját és a poklot, s megátkozza a napot, melyen született (3,3). Ez az Isten általi elhagyatottság megtapasztalása. Luther szerint Pál apostol is megtapasztalta ezt a sátáni támadást, ezt az elhagyatottságot, hiszen arról számol be, hogy tövis adatott a testébe, a Sátán angyala, hogy el ne bizakodjon. Hiába kérte háromszor is az Urat, hogy ez távozzék el tőle, ő ezt válaszolta neki: „Elég neked az én kegyelmem, mert az én erőm erőtlenség által ér célhoz” (2Kor 12, 7-9) Pált azért annyira nem hagyta el az Isten, hogy odáig jutott volna, mint Jób, és megátkozza születése napját. Ember tehát nem értheti meg, még a legnagyobb szentek sem, akik a legnagyobb kísértéseket átélték, mint Jób és Pál, azt, amit Krisztus élt át.

Dávid is Lélekben Krisztus Istentől való elhagyatottságát (Mt 27,46) éli át és jeleníti meg, azt a szenvedést, ami Jézus Krisztus számára a Gecsemáné-kertben kezdődött: lelki szenvedést, ami a testi szenvedésnél is sokkal mélyebb, emberi szavakkal megfogalmazhatatlan. Jézus magához vette Pétert, Jakabot és Jánost, s azután „szomorkodni és gyötrődni kezdett: ...szomorú az én lelkem mindhalálig.” (Mt 26,37-38) Lukács evangélista még azt is feljegyzí, hogy „verejtéke olyan volt, mint a földre hulló nagy vércseppek” (Lk 22,44). Jézus imádkozik, s a lelki haláltusa itt kezdődik el. Mel Gibson: Passió című filmje is ezért kezdődött a Gecsemáné-kerti jelenettel.

Mit is jelent pontosan az, hogy „elhagyta őt az Isten”? Luther szerint ez „nem azt jelenti, hogy az isteni természet elkülönült volna az emberitől – mert Krisztus személyében, aki Isten és Mária fia az isteni és az emberi természet annyira egy, hogy az nem oszthat meg, nem különülhet el – hanem azt jelenti, hogy az isteni természet visszavonult és elrejtőzött, olyannyira, hogy bárki ezt mondhatta: „ez nem Isten, hanem csupán egy ember, egy megzavarodott, szerencsétlen ember. Krisztus embersége egyedül maradt, s az ördög szabad kezet kapott hozzá; az isteni természet ereje felfüggesztődött, s egyedül hagyta az emberi természetet ebben a küzdelemben.” (LW 12,126)¹⁵

Fil 2,6-7 értelmében Krisztus itt megüresítette magát, szolgai formát vett fel. Ez azt jelenti, hogy ő kiüresítette magát az isteni formától, nem használta azt,

felfüggesztődött isteni természete. Ebbe a kiüresített formába próbált meg betörni az ördög, hogy betöltse azt az ő pokoli hatalmával. Ott áll, függ kiszolgáltatottan az Emberfia, hordozza a világ bűneit, s mivel az Isten nem vigasztalja, ezért a szép, ártatlan Bárányra az ördög kifeni a fogait, hogy elnyelje őt. S a szegény igaz és ártatlan ember ott remeg az Isten haragja alatt, s érettség megízleli az örök halált és kárhozatot. Szemvédeésében vért izzadt, mert lelkében át kellett élnie az Istentől való elhagyatottság kísértését, az ördög tüzes nyilait (Ef 6,16), a pokol tüzét, s azt az ítéletet, amit mi érdemeltünk a bűneinkért.

Ám mindez a mi javunkra, a mi nagy örömeinkre történt, mert a hála pillanatában Krisztus legyőzi az ellenséget, és minket igazzá tesz. A kereszten megtörténik a „boldog csere”, mint ezt Luther sokszor írja. A zsoltáros szavai nyomátéket adnak annak, hogy mindez az elhagyatottság „egy rövid időre” történt csupán.

Krisztus szombaton megpihen. Harmadnapon feltámasztja őt az Isten.

Luther szerint a zsoltáros próféta, aki itt hatalmas erővel prédikál Krisztusról az ő testi, s az ennél kimondhatatlanul nagyobb, emberi szavakkal megközelíthetetlen lelki szenvedéseiről. „A kereszten teljesen elhagyott, s ecetet adnak neki, amikor annyira szomjazik. Úgy tűnik, az egész teremtés ellene fordul. Ott csüng a levegőben, függ a magasról, mintha a földön sehova sem tehetné le a lábát. Senki sem rokonszenvezik vele, senki sem vigasztalja. Ez az ő szenvedése.” (LW 12,128)

A zsoltár 6. versében a tézist azonban antitézis követi: akit az Isten „egy rövid időre” magánál kevesebbé tett, azt „dicsőséggel és méltósággal ruházta fel.” Mivel az emberek megvetették, gyalázták, kigúnyolták, ezért az Isten dicsőséggel ruházta őt fel. Mivel a földön undorító formája, féreg alakja volt, ezért az Isten fényes, drága ruhába öltöztette és koronával ékesítette fel őt. Luther a Genézis kommentárjában Sára haláláról, majd a feltámadás reménységéről elmélkedik, azt írja, hogy Istennek tetszett, hogy feltámassza a férgeket a romlandóságból, a szétmállott bűzös földből, hogy testük szebb legyen mint a virág, a balzsam, a nap, vagy a csillagok. (LW 4.190) Ha majd az Isten Fia megjelenik dicsőségben, akkor látjuk meg mi is az ő királyi ruhájának fényes csillogását. A megalázkodást a felmagasztaltatás követi. Luther a 8. zsoltár 6. versét Fil 2, 6-9, a Krisztus-himnusz fényében olvassa. Brevard Childs kifejezésével „kanonikus”-nak is mondhatjuk ezt az olvasatot: a régi szöveg az újabb szöveg fényében új értelmezést nyer. Dávid „prédikációja” Luther gondolkodásmódján, hitén, nyelvezetén, más szóval „hangszerén” keresztül maga is prédikációvá, azaz Istent énekel, hangszerekkel dicsérő modern muzsikává, újra hangszerelt zsoltárrá válik.

b) A Gal, 3, 13 lutheri értelmezése

„Krisztus megváltott minket a törvény átkától, úgy, hogy átokká lett értünk – mert meg van írva: Átkozott, aki a fán függ”- írja Pál apostol Gal 3,13-ban. Krisztus a keresztfán a mi bűneink büntetését, a nekünk járó átkot viselte el önként éretünk, helyettünk és miattunk. Megtörténik tehát a „boldog csere”. Figyeljük csak meg Luther „ennarratio”-ját: Krisztust beszélteti, mintha bebocsátást nyert volna a Szentháromság misztériumába, mintha hallaná, hogy a Fiú mit mond az Atyának a megváltás tervéről!

¹⁵ „And in fact He was forsaken by God. This does not mean that the deity was separated from the humanity—for in this person who is Christ, the Son of God and of Mary, deity and humanity are so united that they can never be separated or divided—but that the deity withdrew and hid so that it seemed, and anyone who saw it might say, “This is not God, but a mere man, and a troubled and desperate man at that.” The humanity was left alone, the devil had free access to Christ, and the deity withdrew its power and let the humanity fight alone.” (LW 12, 126)

Ő magára vette a mi bűnös természetünket, s nekünk az ártatlan és győzelmes személyét adta cserébe. Ebbe vagyunk tehát felöltöztetve, s immár szabadok vagyunk a törvény átkától, mert Krisztus önként átok lett értünk, ezt mondván: 'Emberségem és istenségem áldás nekem, s nincs semmire sem szükségem. De megüresítem magam. (Fil 2,7) Magamra veszem ember a te ruhádat és maszkodat; ebben a ruhában fogok járni, ebben fogom elszenvetni a halált, azért hogy te szabad légy és megmeneküljél a haláltól.' Így, amikor a mi emberi maszkunk volt rajta, abban a maszkban ő hordozta az egész világ bűneit, elfogták, szenvedett, keresztre feszítették és meghalt miérettünk, mert átkokká lett. Ám mivel Isten volt és Örökkévaló személy, a halál képtelen volt őt megtartani. Ezért harmadnap feltámadott a halálból, és most örökké él, nincs rajta immár sem bűn, sem halál, sem a mi maszkunk többé, hanem tiszta igazságosság, élet és örökkévaló áldás. (LW 26,284)

Isten tehát önmaga ellentétének látszatába rejtőzik. A keresztfán Krisztus értünk önkéntesen bűnné lesz, illetve az Atya teszi értünk bűnné a Fiút, aki ezt önként vállalja, s ő, az ártatlan bárány maszkként önmagára veszi a bűnt szükség-szerűen sújtó átkot.

Ami nem hitből van, az minden átok alatt van, bármennyire is nemes cselekedetéről van szó, mondja Pál apostol után Luther. (LW 26,251) Mindketten egyformán képviselik, hogy az ember nem tud a törvény elvárásainak hit nélkül eleget tenni, hiába gondolja az ember, hogy ő teljesítette a törvényt, valójában becsapja önmagát. A Krisztus-hit áldása nélkül lehetetlen eleget tenni a törvénynek. Mindaz, aki a törvény cselekedeteiben bíz, átok alatt van, írja Pál apostol (Gal 3,10).

Amikor Luther a Gal 3,13 („Krisztus megváltott minket a törvény átkától, úgy, hogy átokká lett értünk – mert meg van írva: Átkozott, aki fán függ”) magyarázatához érkezik el, mindennek előtt Jeromos és a szofisták értetlenségét pellengérezi ki, hiszen ők túlzásnak tekintik ezt a részt, s iszonyodva elutasítják, mondván Pál apostol nem beszélhetett itt komolyan. Így Jeromosék kegyes buzgóságukban fel nem foghatják, hogy miként lehetne az „átok” vagy – horribile dictu – az „ürülék” képen kereszttől közelíteni Krisztushoz. Azt igyekeznek kimutatni, hogy Pál nem pontosan idézi Mózes, hiszen Mózes a fára akasztott főben járó bűnözőről mondta ezt, nem pedig Krisztusról, aki nem tolvaj, hanem szent és igaz.

Luther azonban Pál apostol védelmére kel, s a szöveget alaposabban megvizsgálva mondja, hogy Krisztus nem önmaga miatt, hanem miérettünk lett átokká. Önmaga tiszta és ártatlan ember, s nem kellene, hogy a fán függjön. A törvény a bűnösöket ítéli el, ám ha Krisztus az ártatlan bárány, a tolvajok és a gazemberek, az egész világ bűneit magára vette és hordozza, akkor ő maga lett a tolvaj, hiszen „önként ment a halálba, hagyta, hogy a bűnösök közé sorolják, pedig sokak vétéket vállalta magára” (Ézs 53,12). A próféták, írja Luther ezt jó előre látták, hogy Krisztus lesz

a legnagyobb tolvaj, gyilkos, parázna, rabló istenkáromló, akit valaha is látott a világ. Most ő nem a saját nevében cselekszik, most nem az Isten és Szűz Mária fia. Most ő a bűnös, aki hordozza Pálnak, az egykori istenkáromlónak, és keresztyényüldözőnek; Péternek, Krisztus megtagadójának; Dávidnak, a paráznának és gyilkosnak maszkját; azoknak a bűnét, akik miatt a pogányok között káromolják az Isten nevét (Rm

2,24) ...Krisztus nem követte el ezeket a bűnöket, de magára, a saját testére vette azokat, hogy az ő vérével elégtételt szerezzen értünk. (LW 26, 277)

Krisztus azonosult a tolvajokkal és bűnösökkel, s ezért tolvajként és bűnösnek is végezték ki. Luther szerint ez a legcsodálatosabb kép Krisztusról. A legörömtelibb vigasztalás számunkra, hiszen Krisztus helyettünk vette magára az átkot, és mi szabadok vagyunk attól.

Krisztust nemcsak keresztre feszítették és meghalt, hanem az isteni szeretet következtében reá hárult minden bűn. S ekkor jött a törvény, és azt mondta: a bűnösnek meg kell halnia. Ezért lett átokká az, aki ott függ a fán: Krisztus lett az Isten átka.

Luther minden tanítás legvidámabbikának, a legtöbb vigasztalás forrásának tekintette azt a tant, hogy miénk lehet Isten – szavakkal le nem írható, és számokkal fel nem becsülhető – szeretete és kegyelme.

Mert amikor a kegyelmes Atya látta, hogy minket agyon nyom a törvény, hogy mi átok alatt vagyunk fogva tartva, s innen sehogy sem szabadulhatunk, akkor elküldte a Fiát a világra, minden ember minden bűnét halmozottan reá vetette, s ezt mondta: 'Te leszel Péter, aki megtagad, Pál aki üldöz, káromol és kerget, Dávid, aki paráználkodik, a bűnös, aki az almából evett a paradicsomban, a lator a kereszten'. Minden személy, aki valaha is bűnt elkövetett, Te leszel. Te fizetsz az ő bűnükért, Neked kell azt jóvá tenned. És ekkor jön a törvény, és ezt mondja: 'Bűnösnek találtam őt, aki mindenki bűnét magára vette. Egyedül csak benne látok bűnt. Ezért meg kell halnia a kereszten!' Megtámadja, s megöli őt. E tett által az egész világ megtisztul, megszabadul minden bűntől, kiszabadul a halál torkából és minden gonoszságból. (LW 26,280)

Ezért a Krisztus általi, s nem a cselekedetek általi megigazulásban hiszünk. Pál apostol Gal 3,13-ban tehát azt a megdönthetetlen tézist állítja, hogy ha a világ bűnének terhe egy emberen, Jézus Krisztuson van, akkor rajtunk, a világon, többé már nincs a teher. Mert Krisztuson a múlt, a jelen és a jövő összes bűne rajta van. Micsoda erővel, hatékonysággal és dühvel támad az egész világ bűne Krisztusra, az igaz emberre!

Kozmikus méretű harc folyik itt az örökkévaló, halhatatlan, legyőzhetetlen igazságosság és a szintén hatalmas erejű, kegyetlen zsarnok, a világot leigázó bűn között. A bűn olyan erő, amelyik minden embert, minden tanult, szent, bölcs embert, az egész emberi fajt lenyeli a torkán, s ezért a nagy párbajban ő csak a bűnt látja, s azt hiszi, hogy amint a többi bűnöst, Krisztust is el tudja majd nyelni. Ám nem látja, hogy Krisztus személye a legyőzhetetlen igazságosság. A sátán csak a maszkot látja, a bűnt, amihez neki jussa van, amit ő elnyelhet. E nagy párbajban szükségszerű, hogy a bűn legyőzessék, és az igazságosság arasson győzelmet. Az élet és a halál harca folyik itt: az élet, bár átmenetileg meghal, mégis győz, mert ő halhatatlan. Az egyház a halál és az élet hatalmas és félelmetes harcáról énekel. Az élet fejedelme meghalt, de mégis él és uralkodik. A halálnak nincs többé fullánkja, meghalt a halál (Hós 13,14).

Más szavakkal – írja Luther –, az átok az áldással kerül konfliktusba. Az átok akar győzni, de az áldás isteni és örökkévaló. Krisztus, aki maga az igazságosság,

áldás, kegyelem és élet, legyőzi e három szörnyet: a bűnt, a halált és az átkot. Kol 2,15 szavaival: lefegyverezte a fejedelemségeket és hatalmasságokat. Csodálatra méltó és mindent fölülmuló ez a párbaj - írja Luther -, s az erről szóló tanítás a legfontosabb doktrína. (LW 26,282) Hálával és bizalommal kell elfogadni ezt az „édes tanítást”, amelyben ennyi vigasztalás van számunkra, s amely azt tanítja, hogy Krisztus átokká lett értünk, az Isten haragjára méltó bűnössé, hogy a mi ruhánkba öltözött. Mivel önként vette magára a mi bűneinket, ezért helyén való volt, hogy Isten haragját és büntetését hordozza.

Mily boldog csere, amely magára veszi a mi bűnös személyünket, s nekünk adja cserébe az ő ártatlan, győzedelmes személyét! Mi ebbe a személybe „öltözünk be”, s szabadokká válunk az átoktól. Krisztus a mi maszkunkat magára vette, büntetésünket elszenvedte, s a feltámadott Krisztuson nincs már e maszk, hanem ha benne hiszünk, mi is az új teremtetés részesei lehetünk.

Hit által igazulunk meg, s ezt a tanítást is csak hit által érthetjük meg. Aki Krisztusban hisz, Krisztus e szabadító, minket megváltó hatalmas győzelmében, az nem esik a halál ítélete alá. Az egyházban az egyes emberek nem önmagukban szentek, hanem olyan bűnösök, akik Krisztus szentségéből élnek, ezért nem az emberekre, hanem Krisztusra kell nézni, ő hozott elégtételt, ő tisztította meg egyházát, ő tette szentté, mert ő hordozta a világ bűneit. Ahol Krisztusban való hit van, ott a bűn megszűnik, ahol viszont nincs ez a hit, ott a bűn megmarad. „Mert Krisztus magára vette a bűneinket, a halált és az átkot; áldozat és átok lett értünk azért, hogy szabaddá tegyen bennünket a törvény átkától.” (LW 26,288) Minden gonosztevő, apagyilkos, áruló bűnét magára vette, mert csak így lehetett átok.

Luther szerint ez az apostoli írásmagyarázati forma. Csak a Szentlélek segítségével beszélhetett így Pál apostol, – s tegyük hozzá – Luther is. Az érvelés, írja, igazán apostoli és erőteljes, hiszen Pál apostol nem egy részt vagy verset szakít ki csupán az írásból, hanem az egészet a szeme előtt tartja.

Befejezésként szólunk ismét Luther írásmagyarázati stílusáról. „Stílusról” és tudatosan nem „módszerről” beszélünk, hiszen az újkori kifejezés inadekvát lenne Luther írásaihoz. Amint a „féreg”-metafora 8. zsoltárbeli kibontását „ennarációnak”, egy újra hangszerelt modern muzsikának neveztük, úgy Gal 3,13 versének 1535-ben történt egzegézisét szintén „ennarációként” foghatjuk fel. Itt azonban még hozzá kell tennünk, hogy Luther olyan ihletettséggel éli át az élet és a halál, az átokká vált Krisztus és a törvény küzdelmének minden egyes mozzanatát, mintha helyszíni közvetítést adna. Előadásmódjának köszönhetően úgy érezzük, mi is jelen vagyunk e kozmikus méretű párbaj helyszínén, s bár jól tudjuk, ki a végső győztes, mégis fogainkat összeszorítva, az izgalomtól kiugorni akaró szívünket visszafogva drukkolunk, szorítunk az Élet Fejedelmének.

Luther krisztocentrikus írásmagyarázata élő közvetítésként szólaltja meg, adja elő az evangélium élő hangját, a *viva vox evangelii*-t. Luther igehirdetői írásmagyarázatát hallgatva nemcsak hitünk drámáját éljük át újra és újra, hanem a Szentháromság titkaiba nyerünk bepillantást, oda, ahova bepillantani az angyalok is csak vágyakoztak.

Véghelyi Antal

Az egyetemes papság és a lelkeszi szolgálat

Előszó

Úgy érzem, némi magyarázatra szorul, hogy előadásomnak *Az egyetemes papság és a lelkeszi szolgálat* címet választottam.

Luther egy elkeseredett pillanatában megjövendölte – és ezt le is írta -, hogy halála után sokan jönnek majd, akik saját elgondolásait az ő nevével és az ő írásaival próbálják igazolni. Nem bizonyítható, de lehetséges, hogy akkor is ilyen gondolatok gyötörték, amikor a dolgozószobája ajtófélfáján éktelenkedő tintafolt keletkezett. A hagyomány szerint Luther az előtte megjelenő ördögöt vette célba tintatartójával. De nem feltétlenül kell misztikus látomásra gondolnunk. Lehetett az pusztán gondolati vízió is, amelyben Luther megsejtette, hogy egy-egy leírt mondatának, vagy egy-egy írásának később olyan tartalmat tulajdonítanak majd, ami neki soha eszébe se jutott, ami mindenkor távol állt az ő lelkiületétől és gondolatvilágától.

Akárhogy is állt a dolog annak idején a repülő tintatartóval, félő, hogy ha a tér és idő nem szabna előtte határokat, az bizony gyakorta a mi fejünkön csattanna, amikor Lutherra hivatkozunk, vagy őt idézzük. Érdekes lenne megszámolni, hogy ma Luther ellenfelei, vagy örökségének ápolói között járnának-e többen tintapacával a homlokukon...

Komolyra fordítva, egyházunkban az utóbbi időben szélteben-hosszában elterjedt az a nézet, hogy nincs különbség papok és világiak, klerikusok és laikusok között, és ezt a felfogást Luther egyetemes papságról szóló nézetével indokolják.

Ha a féligazság veszélyesebb a nyilvánvaló hazugságnál, akkor ez fokozottan igaz olyankor, amikor nem egyszerűen féligazsággal van dolgunk, hanem emellett még különböző fogalmak összemosásával is. Mert nézzük az állítás kétségtelenül igaz felét: Luther valóban állítja, hogy minden megkeresztelt ember pap. Ezzel azonban nem azt mondja, hogy minden megkeresztelt ember lelkesz, illetve a lelkeszekével azonos jogosítványokkal rendelkezik. Luther ugyanis a papság biblikus tartalmára gondol, amikor kijelenti, hogy minden megkeresztelt ember pap. A lelkeszi szolgálat viszont korántsem abban az értelemben papság, mint ahogy itt érti. Még csak köszönőviszonyban sincs vele. Még akkor sem, ha az egyházi szóhasználatban az elhívott szolgálattevőket gyakran a *pap* szóval jelölik, természetesen nemcsak a római katolikus és ortodox egyházban, bár a reformáció egyházaiban elfogadottabb a *lelkész* megjelölés. De azért a mondás nálunk sem úgy hangzik, hogy „*kinek a lelkész, kinek a lelkészne*”... És templomainkban a *papi padot* sem jutott még eszébe senkinek *lelkési padra* cserélni. Még akkor sem, ha néhai Ottlyk Ernő püspök szinte minden igehirdetésében elhangzott a mondat – bizonyára a jelenlévők közül is sokan emlékeznek rá - „*Mi nem vagyunk papos egyház...*” Bővebben kifejtve arra gondolt, hogy egyházunkban nincsenek klerikusok és laikusok, és ezt Luther egyetemes papságról szóló kijelentésére hivatkozva állította. Bennem mindig felmerült